

УДК 070:303.62]:[316.774:004:070

Есе в художній публіцистиці: нові стильові конструкції

Оксана ГАРАЧКОВСЬКА
д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

м. Київ, Україна

garachkovskaoksana@gmail.com

ORCID 0000-0001-8599-6430

© Гарачковська О., 2022

У статті досліджено жанр есе в художній публіцистиці, розглянуто дефініцію та жанрові особливості. Жанр есе нині є одним із найпопулярніших художньо-публіцистичних жанрів. Однак, досі ще немає чіткої дефініції есе.

З'ясовано, що окремі зразки есе можуть бути представленими у формі стислих, лапідарних думок (почасти без літературної обробки, однак незрідка — у вигляді відшліфованих афоризмів) як результат духовного осмислення, тонкого спостереження й відчуття. Предметом аналізу в жанрі есе виступає весь світ, матеріал для роздумів автора може бути найрізноманітнішим (конкретна життєва обставина, газетна публікація, світлина, художній фільм, спектакль, виставка, інформаційне повідомлення тощо), вибір сюжету залежить винятково від автора, і завдання твору. Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій у сучасній українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Зроблено висновок про те, що жанр есе сьогодні є проявом нових тенденцій в українській художній публіцистиці. Актуалізація вивчення текстів такого типу значно розширює усталені жанрові конструкції в журналістиці. Прикметними особливостями есе як жанру художньої публіцистики є наявність у творах, що його ідентифікують, конкретної теми, котра почасти вирішується в серії текстів; особистісний характер рецепції ключової проблеми та її осмислення; розповідь від першої особи; тонко переплетений жанровий мікст мемуару, рецензії, біографії, філософського роздуму; довільна композиція та обсяг; спонтанність і невимушеність нарації; активне використання зображувально-виражальних засобів (тропів і стилістичних фігур). Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, парадоксальністю. Емоційно-експресивна забарвленість есе сприяє популяризації творів цього жанру серед широкого кола читачів і насамперед покращує рецепцію та аналіз оприлюднених текстів. Жанр есе може слугувати своєрідним культурним маркером для збірного портрета сучасного українського інтелектуала.

Ключові слова: есей, художня публіцистика, художньо-публіцистичні жанри, друковані ЗМІ, есеїстика, жанрологія.

ESSAY IN LITERARY JOURNALISM: NEW STYLE CONSTRUCTIONS

Oksana Harachkovska

Doctor of sciences (Philology), Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
garachkovskaoksana@gmail.com
ORCID 0000-0001-8599-6430

The article studies the essay genre in literary journalism, and considers the definition and genre features. The essay genre is currently one of the most popular fiction and non-fiction genres. However, there is still no clear definition of an essay.

It has been found that individual essay samples can be presented in the form of concise, lapidary thoughts (partly without literary processing but often in the form of polished aphorisms) as a result of spiritual reflection, subtle observation, and feeling. The analysis subject in the essay genre is the whole world, the material for the author's reflection can be very diverse (specific life circumstance, newspaper publication, photo, feature film, performance, exhibition, informational message, etc.), the plot choice depends solely on the author and the work task. As a special communicative strategy in print media, essay writing is on the verge of crossing two opposite trends in modern Ukrainian journalism: the tendency to depersonify journalistic materials and interest in individual unique experiences (opinion journalism).

It has been concluded that today the essay genre is new trends manifestation in Ukrainian literary journalism. Updating the study of this type texts significantly expands the established genre structures in journalism. Notable features of the essay as a genre of literary journalism are the presence of a specific topic in the works that identify it, which is partly resolved in a series of texts; the personal nature of the reception of the key problem and its comprehension; first-person narration; finely interwoven genre mix of memoir, review, biography, philosophical reflection; arbitrary composition and volume; spontaneity and ease of narration; active use of visual and expressive means (tropes and stylistic figures). The essay style is characterized by imagery, aphorism, and paradox. The emotional and expressive coloring of the essay contributes to the popularization of works of this genre among a wide range of readers and, above all, improves the reception and analysis of published texts. The essay genre can serve as a kind of cultural marker for a collective portrait of a modern Ukrainian intellectual.

Keywords: essay, literary journalism, literary and journalistic genres, print mass media, essay writing, genreology.

Актуальність теми

Характерною ознакою художньо-публіцистичних жанрів є те, що в них поєднується художність та публіцистичність. Художність — це образне відображення дійсності, моделювання подій або ситуацій, що відбулися, або придуманих подій. Публіцистичність виражається насамперед у присутності документальності, у пафосі та тенденційності оповіді, у допустимості тільки домислу, але не вигадки. Конкретний, документальний факт у цих жанрах ніби відходить на задній план, поступаючись місцем авторській думці, враженню автора від факту, його оцінці. Науковці розглядають есе у площині літератури та журналістики як публіцистичний жанр, художньо-публіцистичний жанр, позажанрове та наджанрове роздумування-писання тощо. Стрижневою рисою есею дослідники визнають «нелінійність думки, критико-гіпотетичну настанову, пошукову спрямованість, самообґрунтування авторської індивідуальності, релятивістську основу світогляду есеїста, невизначеність, інтелектуальне й духовне переживання, суб'єктивізацію явищ культури, внутрішнє переживання автора, прямолінійність вираження авторської інтенції, інтимність і голос, звернений до уявної аудиторії» (Сільман, 2019).

Стан розробки проблеми

Питанням виникнення, становлення, розвитку та функціонування есею присвячені праці М. Бахтіна, Т. Бовсунівської, Н. Бернадської, Н. Копистянської, Т. Кушнірової, з лінгвістики тексту І. Гальперіна та журналістикознавчі праці Т. Добросклонської А. Животка, В. Здорогеги, Г. Почепцова, Є. Прохорова, І. Рогозіної.

Наукові розвідки українських журналістикознавців (М. Балаклицький, Н. Іванова, С. Квіт, Н. Мирошкіна, Ю. Нестеренко, Ю. Осадча, К. Сільман, М. Тимошик, О. Ципоруха, С. Шебеліст, Г. Швець та інші) та західних дослідників (американський теоретик Джофрі Гартман, австрійський літературознавець Пітер Ваклав Цімер, німецький літературознавець Георг Станічек, американський іспаніст Томас Мермалл та ін.) присвячені як теорії жанру загалом, так і окремим аспектам творчості есеїстів.

Завдання статті: дослідити синергетичну природу та жанрові особливості есею у художній публіцистиці.

Виклад основного матеріалу

Есей нині є одним із найпопулярніших художньо-публіцистичних жанрів. Однак, досі ще немає чіткої дефініції есе. «Літературознавча енциклопедія» подає таке визначення: «Есе (франц. *essai*, букв.: *спроба, начерк*) — прозовий твір із довільною композицією, якому властива белетризація зафіксованих індивідуальних вражень, асоціацій чи інформації, отриманої з різних галузей знань, несистематичне поєднання філософських, літературно-критичних, науково-популярних,

іноді специфічно наукових елементів. Стиль есе зазвичай характеризується яскравою образністю, суб'єктивністю, поєднанням різнорідних елементів, афористичністю, побутовістю мовлення» (Літературознавча енциклопедія, 2007: 347).

І жанр, і назва жанру «есе» з'явилися у Франції наприкінці епохи Відродження. Французьке слово *essai* походить від латинського *exagium*, означає «зважувати», «перевіряти», «випробовувати». Позначають цим словом прозові публіцистичні твори середнього обсягу з виразною авторською позицією.

У 1580 році Бордо Мішель Монтень з Бордо — «батько» європейського есе — надрукував літературну працю під назвою «Les Essais»: «Досліди». В своєму творі «Досліди» Монтень звертається до власної персони, вибираючи її в якості «предмета» дослідження.

Своїм книгам, опублікованим у 1597, 1612 і 1625 роках, англійський філософ Френсіс Бекон уперше в літературі Великобританії дав англійську назву *essays*. Інший його співвітчизник — поет і драматург Бен Джонсон уперше використав слово есеїст (англ. *essayist*) у 1609 році.

Цікаво, що подібний жанр з'явився також у зовсім іншому культурному ареолі, в Японії, у Х ст., під назвою — «дзуйхіцу» (Українська літературна енциклопедія, 1990: 34). Цей жанр веде свій родовід від китайського «суйбі» (Українська літературна енциклопедія, 1990), що означає «слідами пензля». Розбудовувачкою жанру дзуйхіцу в Японії вважають Сей Сьонагон — фрейліну імператорського двору, яка назвала свій твір «Записки в ліжку». Головне місце в книзі займають думки і спостереження, які по-новому розкривають звичні речі, явища, події доволишнього життя — від нічного візиту коханця, до краєвиду гір, палаців, природних явищ, комічних пригод, рис людей, думок, відчуттів, віршованих експромтів тощо.

Сучасні теоретики жанрології визначають есе передусім за моментами його жанрової нетривкості. Так, М. Епштейн зауважує: «Есе — частково є признанням, як щоденник, частково міркуванням, як стаття, частково оповіддю, як оповідання. Це жанр, який лише і тримається своєю принциповою позажанровістю. Варто йому знайти повну відвертість, щиросердність інтимних переживань — і він перетворюється на сповідь або щоденник. Достатньо захопитися логікою міркування, діалектичними переходами, процесом народження думки — і перед нами стаття або зображення подій. Достатньо впасти в оповідну манеру, зображення подій, що розвиваються за законами сюжету, — і мимоволі виникає новела, розповідь, повість» (Епштейн). За М. Епштейном, есеїстика заповнює собою ту галузь літератури, яка характеризується незавершеністю, оскільки на відміну від інших жанрів, вона не має ідеалу досконалості.

Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій у сучасній українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Українська дослідниця Т. Бовсунівська кваліфікує есе як «прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і міркування з конкретного приводу або питання і явно не претендує на вичерпну відповідь. Це нове, суб'єктивно забарвлене слово про що-небудь, має філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або белетристичний характер» (Бовсунівська, 2008: 431).

На думку Т. Лямзіної, есе — це жанр, що має безпосередню близькість з науковою, публіцистичною та художньою літературою, однак не належить цілком до жодної з них. З огляду на його перебування в зоні «літературного пограниччя», ідентифікація того чи іншого твору з жанром есе здебільшого викликає щоразу певний сумнів, оскільки розмаїтий спектр функцій, що виконує есе, дає змогу відносити до цього жанру будь-які тексти з неясково вираженою жанровою приналежністю. Приміром, з літературою науковою есе зближує його тематика, що залучає в свою орбіту всі об'єкти думки насамперед гуманітарних дисциплін: філософії, естетики, теорії, історії літератури та літературної критики, політології тощо. Однак есеїстичний кут зору до об'єкта значно відрізняється від наукового пріоритетною роллю особистості адресанта. Остання цілком визначає принципи аналізу об'єкта, тобто є головним структуроутворювальним чинником жанру есе. Окрім цього, для означеного жанру показовим є специфічний зв'язок із простором і часом, загострена актуалізованість, у якій виражається спорідненість есеїзму й публіцистики, а також експресивність та образність (ступінь її автономності, глибини, оригінальності й узагальнювальної сили зумовлює більший чи менший арсенал використаних художніх засобів при створенні есе). Провідна роль особистості автора визначає здатність есе полемізувати із традиційним трактуванням та пропонувати у результаті аналізу свою «версію» об'єкта, що претендує на універсальність.

Український журналістикознавець В. Здоровега висловлює думку, що жанр есе є продуктом західної цивілізації, яка йде від Аристотеля та Плутарха, а витоки нарису перебувають у візантійській культурі з її життями святих.

Інший дослідник М. Балаклицький кваліфікує жанр есе як невеликий за обсягом прозовий твір гнучкої композиції, що подає особистий погляд адресанта із заявленої теми. Науковець наводить такі жанротвірні ознаки текстів, що належать до жанру «есе»:

- 1) особистісний характер мотивації, сприйняття й висвітлення предмета зображення, що дозволяє побачити нове в знайомому;
- 2) специфічний спосіб репрезентації предмета мовлення за допомогою асоціативно-емоційної структурної основи;
- 3) можливість виходу в загальнокультурний контекст фонових знань адресата;
- 4) невимушеність потоку мовлення — вільна асоціативна композиція» (Балаклицький, 2007).

Характерною жанровою ознакою для есе також є розмитість, або розпливчатість авторського «я», що не ідентифікується прямо як предмет оповіді у тексті. Власне остання ознака відрізняє жанр есе від близькоспоріднених із ним. теж орієнтованих на саморозкриття жанрів, а саме: автобіографії, щоденника, сповіді. Вони мають істотні відмінності: зокрема, автобіографія розкриває авторське «я» крізь призму минулого; щоденник — у процесі становлення адресанта як духовної особистості, тобто, здебільшого у сучасності; сповідь — у напрямку майбутнього. В есе також можуть бути представлені вкраплення всіх означених вище жанрів. Однак специфіка ідентифікації авторського «я» в есе полягає в тому, що воно присутнє тут не як безперервна в оповіді тема, а лише як вкраплення в оповідь.

Як бачимо, у переважній більшості наукових дефініцій есе виокремлюється особистісний характер сприйняття і «етюдного» вирішення теми, прагнення автора до самовираження, вільна композиція та невимушеність розповіді.

Сучасні зарубіжні дослідники есе — Х. Волкер «Англійське есе та есеїсти», Д. Друрі «Різновиди есе», Д. Пристлі «Минуле і сучасне жанру есе», Р. Майзл «Головні властивості есе» та ін. — виокремлюють такі специфічні особливості жанру:

- 1) підкреслено індивідуальну позицію автора, індивідуальний погляд, суб'єктивність у зображенні предмета, явища, події тощо;
- 2) розмаїтий змістовно-тематичний спектр — від науки до белетристики (однак при цьому матеріалом твору стають лише екзистенційно забарвлені враження і роздуми автора — результат самоаналізу);
- 3) вільну композицію;
- 4) стиль, орієнтований на побутову, розмовно-невимушену мову.

Українська дослідниця Т. Бовсунівська до означених вище специфічних жанрових особливостей есе додає такий: «Заголовок есе не знаходиться у прямій залежності від теми: окрім віддзеркалення змісту роботи, він може бути відправною точкою в роздумах автора, виражати відношення частини і цілого» (Бовсунівська, 2008: 432).

Інші науковці, зокрема В. Галич, Т. Шевченко, небезпідставно пропонують розглядати есе (есеї) як метажанрове утворення. Безпереч-

но, згадані нами та багато інших дослідницьких роздумів з приводу синергетичної природи есе мають право на існування. Проте всі вони, на наш погляд, так чи інакше акцентовані на особливостях жанру есе в жанровій палітрі художньої літератури. Натомість есе (есеї) з огляду на продуктивність його побутування в сучасних українських інтернет-виданнях і в друкованих ЗМІ необхідно досліджувати й крізь призму жанрової парадигми художньої публіцистики, зорієнтованої на злободенні потреби й запити суспільства.

Отже, есе в художній публіцистиці — це текст, що втілює насамперед естетичний досвід адресанта, набутий внаслідок накопичення естетичних переживань упродовж його комунікації з адресатом. Почасти цей набутий досвід «починає затьмарювати основну творчість митця, саме в ній він починає реалізовуватися повною мірою» (Шевченко, 2019: 318). У європейському письменстві було чимало таких випадків. Скажімо, французькі літератори М. Еліаде, Г. Марсель та інші здобули визнання у своїй країні і у світі якраз завдяки художній публіцистиці, зокрема есеїстичній творчості. Так само й українські письменники Ю. Андрухович, Оксана Забужко, Галина Пагутяк, М. Сидоржевський, О. Ірванець та інші в останні роки здебільшого виступають як есеїсти, попри те, що широкий читацький загал знає їх передусім як поетів, прозаїків чи драматургів.

Варто зауважити, що жанру есе притаманні три форми композиційної побудови: *лінійний тип* (поступове розгортання думок «на очах читача», своєрідна публічна медитація); *циклічний тип* (перелік різноманітних суджень або фактів, що підтверджують одне судження); *фрагментарний тип* (стислі думки, тонкі спостереження, відчуття).

За специфічними особливостями композиції та стильового забарвлення есе цей жанр поділяють на відповідні види: *філософське есе*, *історико-біографічне*, *публіцистичне*, *літературно-критичне* та *белетристичне*. Д. Пристлі виокремлює *оповідне*, *драматичне*, *поетичне есе*, *есе-переконання* та «*есеїстичне есе*» (спроба аргументації та переконання, коли автор звертається до читача, як оратор до аудиторії) (Priestley, 1969: 298).

Аналіз сучасних журналістських публікацій засвідчує факт розширення частки есеїстичних текстів у різних видах ЗМІ, насамперед у друкованих; посилення есеїзму як знакового маркера публіцистичної розповіді. Журналістикознавці пояснюють це, зокрема, удосконаленням комунікативних стратегій, що концентруються на взаєминах автора з аудиторією, посиленням особистісного начала в сучасному інформаційному полі. Зіграла в цьому неабияку роль і демократизація українського суспільства, яка відкрила для журналістів широкі можливості для самовираження.

Висновки

Жанр есе сьогодні є проявом нових тенденцій в українській художній публіцистиці. Актуалізація вивчення текстів такого типу значно розширює усталені жанрові конструкції в журналістиці.

Предметом аналізу в жанрі есе виступає весь світ, матеріал для роздумів автора може бути найрізноманітнішим (конкретна життєва обставина, газетна публікація, світлина, художній фільм, спектакль, виставка, інформаційне повідомлення тощо), вибір сюжету залежить винятково від автора, і завдання твору.

Як особлива комунікативна стратегія у друкованих ЗМІ, синергетичний есеїзм перебуває на межі перетину двох протилежних тенденцій в українській публіцистиці: схильності до знеособлення журналістських матеріалів та інтересу до індивідуального унікального досвіду (публіцистика думок).

Прикметними особливостями есе як жанру художньої публіцистики є наявність у творах, що його ідентифікують, конкретної теми, котра почасти вирішується в серії текстів; особистісний характер рецепції ключової проблеми та її осмислення; розповідь від першої особи; тонко переплетений жанровий мікст мемуару, рецензії, біографії, філософського роздуму; довільна композиція та обсяг; спонтанність і невимушеність нарації; активне використання зображувально-виражальних засобів (тропів і стилістичних фігур).

Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, парадоксальністю. Емоційно-експресивна забарвленість есе сприяє популяризації творів цього жанру серед широкого кола читачів і насамперед покращує рецепцію та аналіз оприлюднених текстів. Окремі зразки есе можуть бути представленими у формі стислих, лапідарних думок (почасти без літературної обробки, однак незрідка — у вигляді відшліфованих афоризмів) як результат духовного осмислення, тонкого спостереження й відчуття.

Жанр есе може слугувати своєрідним культурним маркером для збірного портрета сучасного українського інтелектуала.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Балаклицький, М. А. (2007). Есе як художньо-публіцистичний жанр: Метод. матеріали для студ. зі спец. «Журналістика». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Бовсунівська, Т. В. (2008). Основи теорії літературних жанрів : [монографія]. Київ: ВПЦ «Київський ун-т».
- Гарачковська, О. О. (2019). Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ. Київ : Видавничий центр КНУКіМ.
- Літературознавча енциклопедія (2007): У 2 т. Т. 1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія».

Сільман, К. В. (2019). Есей як жанр на перетині літератури та журналістики: дис.... канд. філол. наук за спец. 10.01.01. Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв.

Тимошик, М. С. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця*. Наша культура.

Українська літературна енциклопедія (1990): В 5 т. — Т. 2. Д-К [відп. ред. І. О. Дзеверін та ін.] Київ : Головна редакція укр. рад. енциклопедії ім. М. П. Бажана.

Шевченко Т. (2019). Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ — початку ХХІ ст.: [монографія]. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго.

Эпштейн М. Эссе об эссе. URL: http://www.emopy.edu/INTELNET/esse_esse.html

Priestley John. Essays of five decades. Selected and with a pref. by Susan Cooper / John Priestley. London: Heinemann, 1969. 310 s.

REFERENCES

Balaklytskyi, M. A. (2007). Ese yak khudozhno-publitsystychnyi zhanr: Metod. materialy dlia stud. zi spets. «Zhurnalistyka». Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina.

Bovsunivska T. V. (2008). Osnovy teorii literaturnykh zhanriv: [monohrafiia]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy un-t».

Harachkovska, O. O. (2019). Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI [Genres of Journalism in the System of Print Media]. KNUKiM Publishing [in Ukrainian].

Literaturoznavcha entsyklopediia (2007): U 2 t. T. 1. Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs «Akademiia».

Silman K. V. (2019). Esei yak zhanr na peretyni literatury ta zhurnalistyky: dys.... kand. filoloh. nauk za spets. 10.01.01. Chornomorskyi nats. un-t im. Petra Mohyly. Mykolaiv.

Tymoshyk, M. S. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A Book for the Author, Editor, Publisher]. Nasha kultura [in Ukrainian].

Ukrainska literaturna entsyklopediia (1990): V 5 t. — T. 2. D-K [vidp. red. I. O. Dzeverin ta in.] Kyiv: Holovna redaktsiia ukr. rad. entsyklopedii im. M. P. Bazhana.

Shevchenko T. (2019). Eseiistyka ukrainskykh pysmennykiv yak fenomen literatury kintsia KhKh — pochatku KhKhI st.: [monohrafiia]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho.

Эпштейн М. Эссе об эссе. URL: http://www.emopy.edu/INTELNET/esse_esse.html

Priestley John. Essays of five decades. Selected and with a pref. by Susan Cooper / John Priestley. — London: Heinemann, 1969. 310 s.